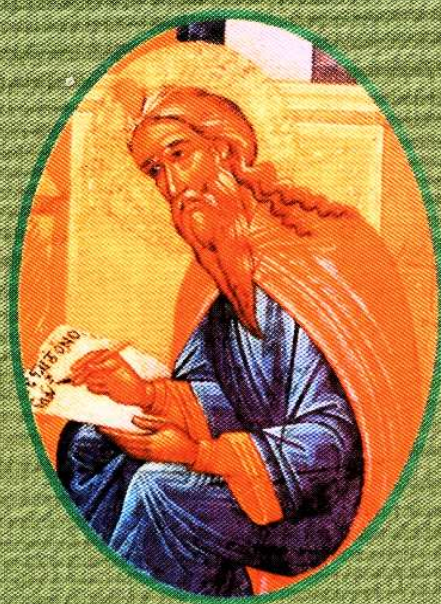

ХРОНИКА
★
ПОРЕДИЦА

ГЕОРГИЙ
ОСТРОГОРСКИ
ИСТОРИЯ
НА
ВИЗАНТИЙСКАТА
ДЪРЖАВА

ПРОЗОРЕЦ

Георгий Острогорски

ИСТОРИЯ

НА

ВИЗАНТИЙСКАТА ДЪРЖАВА

ПРОЗОРЕЦ

СЪДЪРЖАНИЕ

Георгий Острогорски и неговата	
"История на Византийската държава" (предговор)	5
Списък на съкращенията в цитираната литература	11
Увод: РАЗВИТИЕ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИСТОРИЧЕСКА НАУКА	35
I. ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА РАННОВИЗАНТИЙСКОТО	
ДЪРЖАВНО РАЗВИТИЕ (324 – 610)	61
Извори	61
1. Християнизираната Римска империя	66
2. Епохата на преселението на народите и на христологичните спорове	96
3. Юстиниановото реставрационно дело и неговият крах	118
II. БОРБА ЗА СЪЩЕСТВУВАНЕТО И ОБНОВЯВАНЕТО НА ВИЗАНТИЙСКАТА ДЪРЖАВА (610-711)	141
Извори	141
1. Войните с персите и аварите и реформаторското дело на Ираклий	147
2. Ерата на арабското нахлуване	167
3. Спасяването на Константинопол и изграждането на новия рег	184
4. Залезът на династията на Ираклеоните	205
III. ЕПОХАТА НА ИКОНОБОРСКАТА КРИЗА (711-843)	213
Извори	213
1. Размирици около престола	219
2. Иконоборство и битки срещу арабите: Лъв III	224
3. Иконоборство и битки с българите: Константин V	234
4. Отстъпление на иконоборството и възстановяване на култа към религиозните изображения	247
5. Византия и Карл Велики	256
6. Реформите на Никифор I и външнополитическите опасности: Византия и Крум	261
7. Иконоборската реакция	278
IV. ПЕРИОД НА РАЗЦВЕТ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ (843-1025)	290
Извори	290
1. Начало на нова епоха	298
2. Епохата на правната кодификация: Василий I и Лъв VI	316
3. Византия и Симеон Български	348

4. Борбата на централната власт срещу феодалните сили и културният разцвет на византийския императорски двор: Роман Лакапин и Константин Багренородни	359
5. Епохата на завоеванията: Никифор Фока и Йоан Цимисхи	375
6. Кулминацията в разгръщането на византийското могъщество: Василий II	391
V. ГОСПОДСТВО НА СТОЛИЧНАТА ЧИНОВНИЧЕСКА АРИСТОКРАЦИЯ (1025 – 1081)	412
Извори	412
1. Разпадане на средновековната византийска държава	416
2. Вътрешен и външнополитически упадък	442
VI. ГОСПОДСТВО НА ВОЕННАТА АРИСТОКРАЦИЯ (1081-1204)	453
Извори	453
1. Съвземане на Византийската империя: Алексий I Комнин	459
2. Ново разширяване на могъществото и първи прояви на реакцията: Йоан II и Мануил I	482
3. Опитът за възстановяване на Ангроник Комнин	505
4. Срывът	513
VII. ЛАТИНСКО ГОСПОДСТВО И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ (1204-1282)	534
Извори	534
1. Образуване на новата държавна система	539
2. Възход и упадък на Епир. Никейска победа	553
3. Преди реставрацията	565
4. Възстановяване на византийското могъщество: Михаил VIII	573
VIII. УПАДЪК И ЗАЛЕЗ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ (1282-1453)	591
Извори	591
1. Византия като малка държава	605
2. Епохата на гражданските войни. Сръбското господство на Балканите	631
3. Османското нахлуване на Балканския полуостров. Византия като турска васална държава	670
4. Гибел	693
ХРОНОЛОГИЧЕСКА ТАБЛИЦА	718
СПИСЪК НА ВЛАДЕТЕЛИТЕ	722
РОДОСЛОВНИ ТАБЛИЦИ НА ВИЗАНТИЙСКИТЕ ДИНАСТИИ	731

Георгий Острогорски и неговата "История на Византийската държава"

Георгий Александрович Острогорски (1902-1976) е роден в Санкт Петербург. Там той завършва прочутата класическа гимназия. След руската революция започва съдбата му на емигрант. Продължава образованието си първо в Хайделбергския университет, където учи философия, социология и политическа икономика, а после в Париж, където специализира византистика при Шарл Дил в продължение на две години (Каждан, 1978, 76). Още в подготовката на Острогорски се усеща базата за нещо голямо. Класическата гимназия му позволява да ползва древните езици в оригинал. В Хайделберг получава подготовка по-скоро на държавник. Социологията и политическата икономика му дават чудесна култура в областта на държавното устройство и сочат посоката на бъдещите му интереси — византийската икономика и държавна организация. Смътният спомен от блестящото му юношество в Санкт Петербург в залеза на империята обуславя трайния и сякаш болезнен интерес към дворцовите церемонии. Школовката при големия френски византист Шарл Дил завършва подобаващо това странно стечение на обстоятелства, което изгражда фундамента на бъдещите големи постижения.

Научната му кариера също започва с изгнание. От 1928 до 1933 година Острогорски е частен доцент във Вроцлавския университет, където чете византийска история. През 1933 година той напуска Германия и отива в Белград. Там става професор във философския факултет на Белградския университет, където чете курс от лекции по история на Византия. Основавя Византоложкия институт на Сръбската академия на науките и изкуствата. До смъртта си е негов директор и редактор на всички негови издания. Участва във всички византоложки международни конгреси и известно време е президент на Международната асоциация на византистите. Почетен доктор на редица чуждестранни университети. Получава световно признание (Каждан, 1978, 76). Зад сухото изброяване на събитията от живота му, направено от Александър Каждан в статия в памет на Георгий Острогорски, излязла две години след смъртта му на руски език, се усеща, че тези събития бележат живот, изпълнен с трагика и пространство. Два пъти емигрант, веднъж от Русия и втори път от Германия, приютен накрая в една малка балканска страна, той носи у себе си висококултурна, ко-

мополитна чувствителност. Но това не е западният космополитизъм, белязан от католицизма, Ренесанса и Просвещението. В космополитизма на Георгий Острогорски се долавят други културни тонове. Неговият космополитизъм е белязан от приглушения блясък на Византийската империя, която, макар и мъртва, оформя славянската духовност. Това не е блясъкът на действителната империя, с нейното могъщо излъчване, а носталгията по една империя, тъгата по нейната смърт. Точно тази носталгия и тази тъга водят до стремежа за точна реконструкция на събитията. С точността на свещенослужител, който извършва ритуал, Острогорски се опитва да уточни хронологията на империята, да нарисова портретите на големите мъже в нейния политически живот, да проследи икономическите процеси, белязали съдбата на Византия и довели до нейния упадък. И ако Острогорски е ритуално точен, а историята е възкресение, то знаменитата история на Острогорски ще е ритуален опит за възкресение на Византийската държава.

В този предговор ние ще говорим само за „История на Византийската държава“, като ще оставим настрана останалите съчинения на Острогорски. За цялостната му историческа работа добра представа дава Каждан (Каждан, 1978, 76-78; виж също: Ostrogorsky, 1973 и 1974). „История на Византийската държава“ излиза за първи път на немски език през 1940 година. През 1952 година един друг голям византинист, също емигрант от Русия, работещ в Уисконсинския университет в САЩ, Александър Василиев, от предишното за Острогорски поколение, пише в английския вариант на своята история следното: „През 1940 руският учен, сега живеещ в Белград, Георгий Острогорски, публикува на немски „История на Византийската държава“. Това е първокласна работа. Острогорски дава чудесна картина на развитието на византийските исторически изследвания, започващо с 16 век. Ранният период е засегнат накратко, според плана на серията, в която излиза историята. Текстът е съпроводен с изключително полезни и добре подбрани бележки и отпратките дават много вярна представа за историята на Източната империя. Както показва заглавието, основната цел на автора е била да представи развитието на Византийската държава, както то е повлияно от вътрешните и външните политически процеси. Макар че политическата история преобладава, социалните, икономическите и културните феномени са взети под внимание... Книгата на Острогорски е блестящо научно съчинение и е абсолютно задължително за изучаващите византийска история.“ (Vasiliev, 1952, 27-28). Голямото научно признание

обаче идва след излизането на нейното трето, допълнено издание през 1963. Това издание е преведено на английски език от английската византинистка Джоан Хъси (Ostrogorsky, 1968 (2)). Преводът е преиздаван многократно.

Същото издание е преведено и на френски език от професора по византистика Жак Гуйар с предговор на Пол Льомерл (Ostrogorski, 1969). Френският превод също е преиздаван многократно. Интересно е, че след 1963 година историята на Острогорски на немски език се преиздава без увода за развитието на византиноведението, уводите към всяка глава, представящи изворите, и без бележките (Ostrogorsky, 1996). Въобще в по-новата литература може да се наблюдава странна тенденция. В литературата на немски език Острогорски се пропуска. Ханс-Георг Бек въобще не го споменава в библиографията си (Beck, 1994(2)). Докато в английската и американската литература той стои в началото на всяка библиография. Сирил Мангоу започва библиографията си така: „Най-добрият наричник по византийска история е „История на Византийската държава“ от Георг Острогорски“, след което посочва изданието от 1968 година (Mango, 1994, 303). В чудесния англо-американски речник Byzantium книгата води библиографската справка към централния вход (ОВ, т.1, 346).

Този преглед за съдбата на „История на Византийската държава“ поставя някои проблеми, които според нас са свързани със съдържанието на оригинала, от една страна, и, от друга, с превода. Затова и ще ги разгледаме свързано, а не поотделно. Централната идея на Острогорски е тази за динамиката на Византийската държава. Но това е само първият план на историята. Планът на разказа. Освен него в изданието от 1963 година се съдържа един втори план и той може да бъде обозначен като план на историческата критика. Този план представя Острогорски като чудесен познавач и „пазител“ на вече установеното. Острогорски е наясно докъде е стигнало научното дирене към 1963 по всеки от засегнатите проблеми. Така представената ситуация постави пред превода на български въпроса, дали текстът да бъде с бележки или без тях. От една страна, бележките са остарели, а, от друга, именно те носят критичния, т.е. собствено историческия дух на „История на Византийската държава“. Без тях книгата се превръща в обикновено, популярно четиво, с каквото е богато книгоиздаването напоследък не само у нас, но и навсякъде по света. Ние решихме да запазим критичния дух на съчинението, като превеждаме по изданието от 1963 година, като направим изричната уговорка, че част от бележките са остарели. Тъй като нашето издание

е предназначено и за студенти, е редно да посочим справочници, където те биха могли да направят бързи справки по интересувашите ги проблеми за съвременното състояние на научното дирене. Ще посочим два такива справочника, чрез които бързо може да се стигне до по-новата литература. Това са споменатият вече голям оксфордски англо-американски речник *Byzantium* от 1991 година (ОВ), от една страна, и, от друга, осъвременената от Херберт Хунгер и Ханс-Георг Бек „История на византийската литература“ от Карл Крумбахер (H. Hunger, 1978, 1-2; Beck, 1959; 1971). Острогорски познава само първата книга на Бек, излязла през 1959 година. Разбира се, тези справочници също са остарели, *Byzantium* по-малко, „История на византийската литература“ повече. За времето от тяхното излизане до 1998 година е добре да се прегледат научните списания.

Друга част от библиографските отпратки на Острогорски обаче не са остарели. Или, по-точно, макар и да са остарели, не са заменени с по-добри. Изданието на Теофан на Де Боор например излиза преди около сто години, но продължава да е изключително удобно за ползване, тъй като има указател, в който всички гръцки думи са подредени по азбучен ред и срещу всяка дума са отбелязани страниците, на които се среща. Практически по-добро издание не може да бъде направено. И следователно ползването на всяко ново издание, което не прибавя никакви изменения в текста на базата на нови ръкописи и не е базирано на Де Боор, е за сметка на професионализма. Повечето от историографските проучвания също са остарели по време, но голяма част не са загубили и до днес своето значение, само са се превърнали в класика, задължителна за всеки занимаващ се с проблемите на историята на Византийската държава. Острогорски обикновено сочи само специални проучвания върху кратки периоди от време — живота на един император, на един чиновник, историята само на една титла, уточняването на една година и т. н. Тази висока научна специализираност на неговата библиография прави съответните посочени книги задължителни като етап от проучването на изворите. Освен това точно този специализиран подход прави възможно събирането в една книга на несъвместими от идеологическа гледна точка текстове, като старата руска имперска историография до 1917 година, византинистиката от Сталиновата епоха и новата яростно-антихристиянска съветска византистика, представяна от А. Каждан, без да включва, разбира се, чисто идеологически текстове (например Каждан, 1962; 1965) или англезичната с френската и немската византистика от края на миналия и началото на то-

зи век, или на сръбската и българската, румънската и гръцката историография, посветени на Средновековието. Или на историографията преди и по време на руската доминация в Източна Европа и т. н. Разбира се, той има своите становища, но винаги дава и научните аргументи за тях и в този смисъл неговата книга е пример за научен морал, особено за онези, които пропускаха и продължават да пропускат постиженията на цели научни школи за определени периоди от време поради ненаучни причини.

Накрая бих искал да отправя едно предупреждение към всички, които пристъпват без съответната подготовка към „История на византийската държава“ в нейния български превод. Това не е развлекателна книга. Нейната цел е да представи съдбата на византийската държавна организация в развитие. За всички, които не са изкушени от проблемите на държавната организация, това би било една твърде скучна книга, ако Острогорски не преодолява и този проблем, като хуманизира държавната организация. Той поставя в нейния център императора, неговото семейство и висшия управленски елит на империята. Така историята освен на държавната организация става и история на императорите и, разбира се, на тяхната вяра. Източното православие е единствената духовност, но и единствената държавна идея и програма за действие на устройващите космоса императори. Така че то определя идеалните мотиви за техните дела. Всъщност никога и никъде не е имало абстрактна държавна организация. У нас дълго време се казваше: „Християнството станало равноправна религия на империята... Бил свикан първият вселенски събор... Столицата се пренесла на Изток...“ Време е да се каже: „Константин прогласи християнството за равноправна религия с Медиоланския едикт. Константин свика Първия вселенски събор в Никея. Константин пренесе столицата на империята във Византион.“ Освен това е необходимо да схванем духовността на самите ромей, а не да им натрапваме своята собствена неоезическа духовност. Тъй като докато е съществувала онази Римска империя на Изтока, която по-късно, след нейната смърт е била наречена Византия, всички поколения римляни, родени и умрели в нея, са вярвали, че Константин е извършил това по волята Божия, че сам Бог е извършил това чрез Константин и е започнала историята на Царството божие на земята — християнската Римска империя.

Българският превод, като всеки превод, е едно тълкуване на оригинала. При научните текстове това важи, разбира се, в по-малка степен, но всеки текст си има своя поетика. Немският текст

притежава една лаконична точност, която се надяваме, че се е получила до известна степен и в българския текст. Този немски стил обаче при превод, макар и точен, може да изглежда на друг език тромаво. При редакцията ние сме предпочитали точността, като сме се стремели да запазим духа на оригинала.

Друга трудност представляваше транскрибирането на имената. Придържали сме се към вече навлезлите в нашия език транскрипции, без да ползваме определена система. Тъй като справочният апарат е тежък, ще бъдем благодарни на всички, които ни посочат допуснати грешки с оглед на бъдещи издания.

Роман Томов

Използвана литература:

А. П. Каждан, Происхождение христианства и его сущность, М., 1962.

А. П. Каждан, От Христа к Константину, М., 1965.

А. П. Каждан, Концепция истории византийской империи в трудах Г.А.Острогорского. В: Византийский временник, т.39, 1978, 76-85.

H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, Munchen, 1959.

H. G. Beck, Geschichte der byzantinischen Volksliteratur, Munchen, 1971.

H. G. Beck, Das byzantinische Jartausend, Munchen, 1994(2).

H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, т.1-2, Munchen, 1978.

A. P. Kazhdan (ed.), The Oxford Dictionary of Byzantium, v.1-3, New York, Oxford, 1991.(OB)

C. Mango, Byzantium the Empire of the New Rome, London, 1994.

G. A. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Oxford, 1968.

G. A. Ostrogorsky, Histoire de l'etat byzantin, Paris, 1969.

G. A. Ostrogorsky, Zur Byzantinische Geschichte (Ausgew.kleine Schriften), Darmstadt, 1973.

G. A. Ostrogorsky, Bizanz und die Welt der Slaven: Beitrage zur Geschichte der byzantinisch-slawischen Beziehungen, Darmstadt, 1974.

G. A. Ostrogorsky, Byzantinische Geschichte 324-1453, Munchen, 1996.

A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire, Madison, 1952.

Увод

РАЗВИТИЕ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИСТОРИЧЕСКА НАУКА

Настоящото описание естествено може да отбележи само главните моменти в развитието и да се спре само на отделни трудове и изследователи. Прегледи на общото развитие на византийските исторически изследвания може да се намерят в В. Г. Василиевский, Обзорение трудов по византийской истории, ЗМНП 250 (1887) 222-65; 252 (1887) 113-47; 253 (1887) 97-153; 266 (1889) 380-92 (незавършено). — L. Bréhier, Le développement des études d'histoire byzantine du **XVII**e au **XX**e siècle, Revue d'Auvergne, Janvier-Février 1901. — А. Василиев, Histoire de l'Empire byzantin I (1932) 1-51 (допълнено във Vasiliev, History of the Byzantine Empire [1952] 3-42). — E. Gerland, Das Studium der byzantinischen Geschichte vom Humanismus bis zur Jetztzeit, BNJ, Beiheft 1² (1934). — Д. Ангелов, История на Византия I (1959) 4-17. — D. Zakythinos, Βυζαντινὰ σπουδὰι, Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Συμπληρώμα, т. В' (1959) 176-182. Изследователски сведения за отделни страни и периоди в голям и непрекъснато нарастващ брой може да бъдат открити в научните списания. Те са представени много изчерпателно в: Moravcsik, Byzantinoturcica I² (1958) 2-6. Тук би следвало да се отбележат само две важни библиографски публикации: Dix années d'études byzantines, Bibliographie internationale 1939-48, Paris 1949 и F. Dölger — A. M. Schneider, Byzanz (Wissenschaftliche Forschungsberichte, Geisteswissenschaftliche Reihe Bd. 5) Bern 1952, за времето от 1938-1950. За развитието на църковно-историческото и теологичното изследване: Beck, Kirche 7-23.

Научният интерес към Византия произлиза от изследванията на класическата древност. Пътят към гръцката античност минавал през Византия, тъй като Византия съхранява античното наследство и се превръща за западноевропейс-

кото човечество в извор, който успява сам да задоволи пробудилия се в епохата на Ренесанса копнеж по гръцката култура. Когато започва събирането на гръцките ръкописи, изследването и издаването на класическата литература, по силата на нуждата вниманието се насочва към византийската област и византийци като Мануил Хрисолор, Йоан Аргиропул и Висарион са тези, които редом с много други откриват гръцката филология на запад. Наистина първоначално Византия се радва на внимание само като хранилище на античните културни ценности; интересът към схизматична Византия сам по себе си е твърде оскъден. Разпространяването на гръцките езикови познания обаче, честите пътувания до древните византийски културни паметници и изследването на класическата литература чрез посредничеството на византийски автори подготвят почвата за византийските студии. Още повече, а и тъкмо защото собствената стойност на византийската култура още не е била призната, между античните и византийските автори не е можело още да се постави ясна разграничителна линия и все по-често редом с класическите се издават и византийски автори.

Първият, който се поставя в услуга на византийската история и открива нейната собствена стойност, е ученикът на Маланхтон Йероним Волф (1516-1580). Работещ като библиотекар в Аусбург и като секретар в двора на Фугер, той се занимава с византийските автори не по-малко интензивно отколкото с класическите и издава с подкрепата на Антон Фугер хрониката на Йоан Зонара, историята на Никита Хониат и една част от историята на Никифор Григора. Волф пръв съзира във византийската история статута ѝ на особена област от историческата наука и започва да замисля *Corpus byzantinae historiae*.

Примерът на Волф намира последователи. Новият изследователски дух на хуманизма е насърчаван от политически и църковни интереси: от проблема около турските борби, от католическите унийни стремежи и симпатиите към антиримски настроената Византия в протестантските кръгове. На различни места и по различни подбуди западноевропейските хуманисти от изтичащия XVI и започващия XVII век се заемат с изследването на византийските исторически и правни

извори. Главна заслуга в тази дейност имат в Германия учениците на Волф Вилхелм Холцман (Ксиландер) и Давид Хьошел, както и големият правен историк Йоан Леонклавий; във Франция — учените йезуити и преди всичко Д. Петавиус (Денис Пету); в Холандия В. Вулканиус и особено Йоан Меурзиус (Meursius); в Италия гърците Никола Алеманус и Лео Аллатиус.

Тази първа фаза на византийските студии се отличава с това, че се ограничава главно върху издателска дейност и превеждане на извори на латински, като при това изборът на отделни автори е повече или по-малко случаен. Все още липсва общ поглед върху цялото и напредването става бавно, без ясен план.

След тези значими, но все още скромни начални опити византийските студии преживяват от средата на XVII век своя пръв разцвет във Франция. Научната активност във френския двор при Луи XIII и още повече при Луи XIV се проявява силно във византийската област. Лишената от систематичност до този момент издателска работа е подчинена на общ, дългосрочен план, като постепенно започва и оживена, плодотворна изследователска дейност. Под патронажа на Луи XIV и Колбер прочутата печатница на Лувъра се зема с публикуването на голяма серия византийски историци. През 1645 г. пръв се появява историческият труд на Йоан Кантакузин, а преди публикуването през 1648 г. на *Excerpta de legationibus* на Константин Порфирогенет, Ф. Лабе изготвя призив, в който развива план за корпус на византийските историци, обръща внимание на значимостта на византийската история и призовава учените от всички страни към сътрудничество. През следващите десетилетия работата продължава неуморно и така се ражда първото събрано издание на византийските исторически извори, което следват и по-сетнешните издания — венецианското напълно, бонското — в по-голяма част.

В Парижкия корпус взимат участие най-значимите учени на тогавашна Франция, като йезуитите Филип Лабе (1607-1667) и Пиер Пусен (1609-1686), доминиканците Жак Гар (1601-1653) и Франсуа Комбефи (1605-1697), известният юрист Шарл Анибал Фабро (1580-1659). Много значими ав-

тори са издадени за първи път в Корпуса на Лувъра. Тъй като се публикуват отново и известни от по-рано автори, изданията на Парижкия корпус представляват важен напредък както по отношение на самото излагане на текста, така и особено в областта на коментара.

Успоредно с работата по Корпуса решително са стимулирани също и църковно- и правно-историческите студии. Достатъчно е само да се споменат Съборните определения на Лабе, съставляващи фундамента за по-сетнешните издания на Хардуин и Манси¹, известния гръцки *Euchologion* Goars, издадената от Комбефи патристична литература, изданието на Василиките на Фабро.

Докато Корпусът на Лувъра в началото е подкрепян преди всичко от Гар и Фабро, от 70-те години в центъра на събитията застава изтъкнатата личност на Дю Канж. Шарл Дюфрен сир дю Канж (1610-1688) е действителният основател на византийското историческо изследване и заедно с това — най-великият и научно богат ум, който някога е работил във византийската област. Дю Канж издава историята на Йоан Кинам, хрониката на Йоан Зонара и Пасхална хроника и подробно коментира както тези, така и другите издадени от Пусен трудове на Анна Комнина и Никифор Вриений. Освен всичко това Дю Канж разгръща учудващо богата и многостранна изследователска дейност, обхващаща областите на историята, филологията, генеалогията, топографията и нумизматиката. Много от неговите трудове и днес са незаменими за изследователската работа, особено неговата *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français* (1657) и голямата, в две части *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, състояща се от топографско изследване *Constantinopolis Christiana* и основополагащия генеалогичен труд *De familiis byzantinis*. Най-големият принос на Дю Канж обаче са речниците на средновековния латински и гръцки, от които за византистиката особено важен е *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*².

¹ Публикуването на решенията на Вселенските събори беше поставено на нова основа с голямото произведение на E. Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum*, 1922 и сл.

² Ново издание направиха Collège de France in Paris 1943.

Сега византинистът, заедно с речника на Дю Канж, използва и други лексикални помощни средства и преди всичко авторитетния речник на Е. А. Софоклес¹, но все пак най-впечатляващият труд на Дю Канж със своите многобройни посочени извори и исторически разяснения си остава и днес крайъгълен камък във византийското изследване.

Заедно с Дю Канж се нареждат неговите по-млади съвременници, основателят на дипломатиката Жан Мабийон (1632-1707) и Бернар дю Монфокон (1655-1741), чиято *Palaeographia graeca* започва изследването на гръцката палеография. Следват ги доминиканецът Мишел Льокен (1661-1733) със своя *Oriens christianus* и бенедиктинецът Анселмо Бандури от Рагуза (1670-1743), автор на важния от историческа, топографска, както и от археологическа гледна точка *Imperium Orientale*.

Силният интерес към Византия, който се проявява през XVII век особено във Франция, донася богати плодове, но под влияние на просветителския рационализъм отстъпва от схващанията си, които са стимулиращи за напредъка на византийските изследвания. Горда със своята разсъдливост, своя абстрактен морализъм и религиозен скептицизм, епохата на Просвещението гледа на целия средновековен период в човешката история с пренебрежение. Особено отблъскващо действал на просвещенеца духът на консервативната, религиозно обвързана Византийска империя. За него историята на Византия не е нищо друго освен „безполезна сбор от декларации и фокуси“ (Волтер), нищо друго освен „съчетание на размирици, въстания и подлост“ (Монтескьо) или, в най-добрия случай, само тъжен епилог на славната римска история. Така известните трудове на Шарл Лебо *Histoire du Bas Empire* (Paris 1767-86) и Едуард Гибън *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (London 1776-1788) представят Византийската империя като история на хилядолетния упадък на Римската империя. Гибън сам казва, че в своя труд обрисова „триумфа на варварството и религията“.

¹ Greek Lexikon of the Roman and Byzantine Periods, ново издание, Кембридж 1914. Специално внимание заслужава и големият и богат речник на Д. Димитракос *Μεγάλο λεξικόν της ελληνικής γλώσσας*, 9 тома, Атина 1949-1950, който обхваща всички епохи в развитието на гръцкия език

Днес да се разпрострем върху историческата несъстоятелност на схващанията на Лебо би означавало да преоткриваме колелото. За щастие е отминало времето, когато всеки, който публикува книга от областта на византийската история, смяташе, че трябва да избере своите тези посредством продължителни общи наблюдения върху историческото значение на Византийската империя, и се впускаше в омръзналите до втръсване изрази срещу схващанията на Гибън. Днес вече можем далеч по-спокойно да разглеждаме трудовете на Лебо и Гибън и виждайки слабостите им, да не подценяваме величината на приноса на двамата историци. Защото Лебо и Гибън са били истински историографи, Гибън дори особено велик, и техните, от гледна точка на фактите, незадоволителни трудове са на голяма висота от гледна точка на повествователно умение. По тази причина въпреки всички недостатъци те остават четивни — за разлика от по-вечето обременени от заблудите на просветителските схващания филологически и исторически по-задълбочени описания на византийската история от XIX век. Подготвеното от Дж. Бъри ново издание на труда на Гибън (1897-1900) обаче е изключително полезно за изследването от фактическа гледна точка заради научните допълнения и бележки на издателя.

Както е известно, трудът на Гибън (не на последно място поради силата на изобразителното си изкуство) е въздействал силно и продължително върху духовете, сковавайки за близо почти цяло столетие волята на изследванията във византийската област. Наистина византийските студии не престават напълно. Йоан Алберт Фабрициус създава със своята *Bibliotheca graeca* едно и днес незаменимо помощно средство на византийската литературна история (14 тома, Хамбург, 1705-1728, ново издание в 12 тома, 1790-1809). Щастливото откриване на Лайпцигския ръкопис на Книгата за церемониите и коментирането на труда от Йохан Якоб Райзке (1716-1774) безспорно е едно от най-големите събития в историята на византийската наука, но твърде показателно е, че коментарът на изтъкнатия елинист и арабист остава неиздаден в продължение на десетилетия. Значителен тласък на византийските изследвания представлява и под-

готвеното от К. Б. Хазе издание на Льв Дякон (1819), с което завършва Парижкия корпус на византийските историци. Скоро след това Нибур чрез своето издание на Агатий (1828) слага крайъгълния камък за Бонския корпус на византийските историци. За човек като Нибур общоприетите предразсъдъци и повсеместната незаинтересованост не са достатъчни да помрачат погледа му за историческата значимост на Византия. Макар че Бонският корпус до голяма степен представлява само копие на Корпуса на Лувъра, не бива да се подценява значението на това по-пълно и по-практично издание.

В писането на византийската история също не настъпва пълно затишие. Елинофилът Джордж Финлей (1799-1875), приятел от младежките години на Байрон, отделя по-голямо внимание на византийския период в рамките на своята обширна история на елинизма; неговата дългогодишна работа кулминира в седемтомния му труд, обхващащ чудовищния период от 146 г. пр. н. е. до 1864 г.: *A History of Greece from the Conquest by the Romans to the Present Time* (London 1877). Във Франция се появяват монографиите на В. Парисо за Йоан Кантакузин (1845) и на Бержи дю Сиври за Мануил II (1953), които и до днес не са загубили своето значение. В Германия би трябвало да се споменат изследванията на ръкописи и техните издания на Г. Л. Ф. Тафел (1787-1860) и Г. М. Томас (1817-1878), както и духовно богатите трудове на Й. Ф. Фалмерайер (1790-1861) и най-вече работите на Карл Хопф (1832-1873). Неговата *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (в Общата енциклопедия на науките и изкуствата на Ерш и Грубер 85/86, 1867/1868), която се опира не само на неуморно изследване на изворите, но почива и върху пространни архивни студии, има трайна стойност като сбор от материали и е важно помощно средство особено за епохата на латинското господство и времето на Палеолозите, макар и като четиво този по-вестователно гротескно устроен труд да е мъчителен за възприемане и изданията на Хопф не винаги да притежават надеждността, която някога им е била приписвана. Върху предлагания от Хопф материал почиват описанията на Г. Ф. Хертцберг *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des*

antiken Lebens bis zur Gegenwart (4 Bde, Gotha 1876-79) и Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts (Berlin 1883), които днес вече не са така стойностни, но за своето време като наръчници са били доста търсени. Днес е неизползваем и много четеният някога, изпълнен с фантазии труд на А. Ф. Гфрьорер Byzantinische Geschichten (3 Bde, Graz 1872-77). Пример за сериозна, приносна изследователска работа обаче са трудовете на Фердинанд Хирш и по-точно неговите Byzantinischen Studien (Лайпциг, 1876), от които и сега можем да черпим богата информация.

Дълбокото историческо разбиране, което XIX век донася на човечеството, в крайна сметка става възможно благодарение на антиисторическата надменност на просвещенската епоха и тласнатата от нея в забрава византийска история. Съзнанието за значението на историческото развитие е пробудено и особено след дейността на хора като Ранке и Момзен никой вече не се отнася с доверие към легендата за хилядолетното разпадане на една държава. През последните десетилетия на XIX век отново се възражда интересът към византийската история във водещите тогава европейски държави. Алфред Рамбо, Василий Г. Василевский, Карл Крумбахер, Джон Бъри, всеки в своята страна, успяват да придадат на византинистиката стойност като на самостоятелен научен клон. Дейността на тези мъже, основатели на модерната византинистика, намира силен отзвук, тъй като някогашните схеми и предразсъдъци са отстъпили място на по-благоклонни възгледи и изследването на византийската история, което дълго време кретало зад останалите исторически клонове, полека-лека е изместено напред.

А. Рамбо (1842-1905) за съжаление скоро изневерява на византинистиката, обръща се към руската история, в чиято област успява да се прояви повече като популяризатор, отколкото като изследовател. Но неговата, излязла през 1870 г., епохална книга за времето на Константин Порфирогенет възпламенява интереса към византийската история във Франция и неговите последователи Гюстав Шлюмберже и Шарл Дил полагат усилия за това, този интерес никога вече да не угасне.

Позовавайки се на Ж. Сабатие (*Description des monnaies byzantines*, 2 тома, Париж 1862), Г. Шлюмберже работи изключително плодотворно в нумизматичната и по-специално в епиграфската област: сред неговия многостранен научен принос днешните византинисти ценят особено високо *Epigraphie de l'Empire byzantin* (Париж, 1884). Разбира се, не бива да подценяваме и значението на неговата монументална *Epopée byzantine*, както и на останалите му многобройни студии; тъкмо те успяват да събудят у широката образована публика интереса към Византия. По още по-блестящи начин тази цел постигат и съвършените от гледна точка на изкуството есета, които Ш. Дил (1859-1944) поднася в своите прочути и с основание ценени *Figures byzantines*. Изключително разностранен учен, владеещ всички области на византийската история и византийското изкуствознание, Ш. Дил съчетава рядко срещаната дарба за повествование със способностите на стриктното изследване, за което най-яркото доказателство са големите му изследвания върху египетския екзархат (1888) и върху византийска Африка (1896), трудът му за Юстиниан (1901), както и многобройните събрани в *Etudes byzantines* (905) статии. Малко са хората, които със своята работа така силно са стимулирали византийското историческо изследване и така стабилно са привлякли чуждите търсения в тази област като Ш. Дил, както в своята родина, така и извън нейните граници. Там голям брой ученици. Така византийските исторически студии навлизат в подем във Франция от края на XIX и началото на XX век: нека споменем редом с останалите работите на Луи Брейе, Фердинанд Шаландон и Жюл

В Германия систематизираните изследвания във византийската област започват с Карл Крумбахер (1854-1909). През 1891 г. Крумбахер публикува своята *Geschichte der byzantinischen Literatur*, а шест години по-късно се появява разширеното второ издание, в което е обработена и византийската литература на Алберт Ерхард и е публикувана на византийската имперска история от Хайнрих Гелл. Трудът на Крумбахер, най-големият паметник на неговата ерудиция и работоспособност, който византийс-

ките изследвания познават от времето на Дю Канж, се превръща за всеки византинист в пътеводна нишка за собствените му студии. Чрез създаденото през 1892 г. *Byzantinische Zeitschrift* Крумбахер дава на византинистиката и постоянен научен орган, около който за в бъдеще се групират западно-европейските византинисти и който посредством превъзходна библиография дава възможност на всеки, интересуващ се от византийските студии, да бъде в течение на хода на изследванията. Освен това Крумбахер успява да превърне своя Семинар по средно и новогръцка филология в Мюнхен в международен византинистки център. Чрез всичко това големият филолог успява да даде мощен тласък и на историческите изследвания във византийската област.

Византийските исторически изследвания в Германия в края на XIX век са стимулирани преди всичко от Карл Нойман и Хайнрих Гелцер. Богатият на идеи труд на Нойман *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen* (1894) остава истинско майсторско произведение на историческото изследване и повествование и само може да се съжالياва, че авторът на тази и други важни студии върху византийската история много скоро преминава от византистиката към общата история на изкуството. Трудът на Гелцер *Abris der byzantinischen Kaisergeschichte* (Крумбахер, стр. 911-1067) наистина далеч не е на висотата на произведенията на Крумбахер, но със своите многобройни специализирани проучвания и най-вече със статията върху генезиса на византийската темна организация (1899), колкото и достиженията ѝ да не могат да се смятат за меродавни, Гелцер дава значителен напредък на византийското историческо изследване. Последователят на Крумбахер в Мюнхен, Аугуст Хайзенберг, работещ в историческата и културно-историческата област, има заслуги преди всичко със своите нови критически издания на византийските автори, както и с публикуването и коментара на нови извори.

Разработването на византийската история в Германия и Австрия особено се засилва посредством работата на интересуващите се от Византия историци и филолози на древността и Средновековието — най-вече Л. М. Хартман, О. Зек, Е. Шварц и особено чрез дейността на големия правен

историк К. Е. Захария фон Лингентал, който най-вече в своя труд *Jus graecoromanum* (7 тома, Лайпциг 1856-1884) прави достъпни най-важните византийски правни извори и чрез своята *Geschichte des griechisch-römischen Rechtes* (трето издание, Берлин 1892; Аахен във Вюртемберг 1955) поставя на стабилна основа изследването на византийската правна история.

Първите наченки на развитието на византинистиката в Русия се свързват с изследването на древноруската история. Един от най-значимите пионери на руските византийски студии Ернст Куник (1814-1899), който като член на Руската имперска академия на науките в Санкт Петербург печели големи заслуги не само около руските исторически изследвания, но и използвайки богато важните за древноруската история византийски извори, дава силен тласък на византинистките студии. Заедно с него трябва да споменем и швейцареца Едуард фон Муралт (1808-1895), на когото дължим известния, наистина силно остарял, но все още полезен хронологичен труд *Essai de chronographie byzantine* (2 тома, Петербург 1855 и 1871).

Основател обаче на същинското византийско историческо изследване в Русия е В. Г. Василевски (1838-1899), така както Н. П. Кондаков (1844-1925) е основател на византинисткото археологическо и културно-историческо изследване. Великолепното владение на изворовия материал, острият критичен поглед и способността да се задават градивни въпроси осигуряват на работите на Василевски непреходна стойност: неговите търсения в историята на византийско-руските отношения, задълбоченото му изложение върху Византия и печенегите и преди всичко трасиращите му изследвания на вътрешната история на византийската държава и нес са незаменими за изследователската дейност. През 1894 г. Василевски основава „Византийски временник“ и с това руската византинистика, която до този момент е била приудена да търси гостоприемството на други списания и най-вече на „Журнал министерства народного просвещения“, получава свой орган, който заедно с две години по-късното „Византийско списание“, допринася най-много за напредъка на тогавашните византийски студии. Една го-

дина по-късно, като директор на основания по това време Руски археологически институт в Константинопол, Ф. И. Успенски започва да издава „Известия русского археологического института в Константинополе“.

Ф. И. Успенски е преди всичко този, който редом с Василевски и след него (от 1845 до 1928) с дейността си дава направлението в развитието на византийската историческа наука в Русия. Наистина Успенски не притежавал гениалната проникваща изследователска дарба и критичния дух на Василевски, но със своята богата научна продукция той също чувствително допринася за напредъка на византийската историческа наука. Почти няма важен проблем във византийската история, с който Успенски да не се е занимавал отблизо, а някои основополагащи проблеми той дори пръв засяга. Той не само е най-плодовитият, но и най-многостранный руски историк-византолог, като за разлика от Василевски оставя след себе си голям, обобщаващ исторически труд: монументалната История византийской империи — най-изчерпателното съвременно общо изложение на византийската история, което поради превратностите на времето се появява през големи интервали и все още не е публикувано в пълния си вид (том I, 1913; том II, 1 1927; том III, 1948 г.).

Изключителната активност на руската византистика към края на XIX век и началото на XX век е преди всичко заслуга на учените от школата на Василевски и Успенски, към която редом с други имена се числят и изследователи като А. А. Василиев, Б. А. Панченко, П. А. Яковенко и П. В. Безобразов. Измежду многото проблеми, с които руската византистика се занимава, любима тема си остава византийската аграрна история и това пак се дължи на традицията, произлизаща от Василевски и Успенски. На нея Панченко посвещава известния си труд за селската поземлена собственост във Византия (1904), в който, противопоставяйки се на своите велики предшественици — Захария фон Лигентал, Василевски и Успенски, той се опитва да трасира нови пътища. Както Панченко, така и П. Безобразов и особено П. Яковенко се занимават най-вече с проблемите на вътрешната история на Византийската империя и продължават вече започнатото от Василевски изследване на византий-

сите документи. А. Василиев предлага основополагащия труд по история на византийско-арабските взаимоотношения през IX и X век (2 тома, 1900 и 1902 г.). Занимавалият се в научната сфера на древността Ю. А. Кулаковски става автор на история на Византийската империя, която в три големи тома обхваща периода 395 до 717 г. (Киев 1913-1915) — също написан, но много основен и полезен труд. Големият подем на руската византистика проличава и по това, че през 1915 г. заедно с „Византийский временник“ е основан и нов византистически научен орган — „Византийское обозрение“, от който до 1917 г. излизат три тома.

В Англия след края на XIX век за дълго модерното византийско изследване на историческото развитие се представя от Джон Б. Бъри (1861 до 1927)¹. Без съмнение Бъри е един от най-значимите историци в областта на Византия за всички времена: изследовател с широк кръгзор и необичайна начетеност, притежаващ пронизваща аналитична острота и образцова методична сериозност. Заедно с многобройните важни специализирани проучвания той оставя след себе си множество обобщаващи работи, простиращи се върху по-големи периоди от византийската история: през 1889 г. излиза неговият двутомен труд *A History of the Later Roman Empire*, обхващащ времето от 395 до 800 г.; следва го през 1912 г. превъзходната книга *A History of the Eastern Roman Empire*, описваща времето от императорската коронация на Карл Велики до възкачването на трона на Василий I, а през 1923 г. Бъри предлага като ново издание първия си труд, под същото заглавие, който се появява също в два тома, но разглежда далеч по-подробно времето от смъртта на Теодосий I до смъртта на Юстиниан I. Специално би трябвало да отбележим отличния коментар на Бъри към осигуреното от него ново издание на Клеторологиона на Филотей: *The Imperial Administrative System in the Ninth Century* (1911). Както руската византистика слага крайъгълния камък за изследването на византийската аграрна история, така Бъри поставя началото на систематизирано изследване на визан-

¹ Обстоен преглед на научните качества на Бъри и подробен библиографски опис на неговите произведения предлага: N. H. Baynes, *A Bibliography of the Works of J. B. Bury*, Кембридж, 1929

тийската управленска история, което по-късно за щастие е продължено от Ернст Щайн и Франц Дьолгер.

Свой достоен наследник Бъри намира в лицето на Норман Х. Бейнс, отличил се най-вече с работите си върху ранновизантийската история. Историята на късновизантийската империя и нейните връзки с латинските държави на Изтока получава силен тласък чрез важните студии върху историята на латинския изток от Уйлям Милър.

Заниманията с византийска история в Гърция започват доста рано, тъй като за гръцките учени историята на Византия представлява част от историята на собствения им народ. Широко място е отделено на византийската история още в големия труд на пламенния патриот К. Папаригопуло 'Ιστορία του Ελληνικού έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων (5 тома, Атина, 1860-1877); ново издание на Каролидис 1925 г.; основните събития са събрани в: Histoire de la civilisation hellénique, Париж 1878 г.). Също и Сп. Лампрос (1851-1919), който се включва с големи заслуги във византинистиката чрез изследване на ръкописите и многобройни текстови издания, написва популярна история на Гърция, обхващаща периода от най-стари времена до 1453 г.: Ιστορία της 'Ελλάδος μετ εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (6 тома, Атина, 1886-1908). По подобен начин по-късно А. Андреадис (1876-1935) се занимава подробно с византийската епоха при проучването на гръцката финансова и стопанска история в своя обобщаващ труд 'Ιστορία της ελληνικής δημοσίας οικονομίας (Атина, 1918), както и в многобройни специализирани изследвания. В съответствие с изключителния интерес на гърците към византийската история още отрано гръцките списания отделят най-голямо внимание на византинистиката, най-вече Δελτίον της Εθνολογικής 'Εταιρείας (Атина, след 1893) и Νεος 'Ελληνομνημών, чийто издател и единствен сътрудник от 1904 до 1917 г. е неуморният Сп. Лампрос¹. Като научно списание за византиника е замислено основаното от Н.

¹ Издаването на списанието е продължено от К. Диобуниотес, който увеличава с още 7 тома издадените от Лампрос до 1927 г. 14 тома; опис на всичките 21 тома е публикуван през 1930 г. от Харитакис.

Βυζαντις, от което обаче се появяват само два тома (1909 и 1011).

На границата между две столетия започва изследването на византийската история и в много други страни. В Италия редом с историческите и литературно-историческите филологични студии забележителен напредък получават и правно-историческите. В балканските страни византийските проучвания се свързват с изследването на собствената национална история и тази взаимовръзка се оказва много плодотворна както за византийската, така и за балканската история. В България за византийските изследвания особено принасят редом с проучванията на историка-византолог П. Мутафчиев (1883-1943), също така и работите на историците на Българското средновековие В. Златарски (1866-1935) и П. Йовков (1884-1939). На югославска територия византийските исторически изследвания напредват не само благодарение на работите на византолозите Д. Анастасиевич (1877-1850) и Ф. Гранич (1883-1948), но също така и с проучванията на средновековната сръбска и хърватска история на Ст. Станоевич (1874-1937), Й. Радонич (1873-1956), Н. Радойич и Ф. Шинич (1869-1940). В Румъния византийските изследвания също навлизат в период на чувствителен подем още преди Първата световна война, и то благодарение на изключителната активност на Н. Йорга (1871-1940), чиято невестинна продуктивност с право провокира най-голям интерес както в областта на византийската история, така и на румънската история и литературно развитие, на османската и световната история.

Здраво опиращите се на интернационалното сътрудничество византийски студии са чувствително разстроени от двете световни войни. Постепенно обаче научният напредък отново се възстановява и последиците от настъпилите катастрофи са преодоленни, макар и не безболезнено и не без тежки загуби. В паузата на спокойствието между двете световни войни византистиката дори преживява значителен подем и днес вече може да се говори за нов разцвет на византистиката след Втората световна война. Заедно със силното разрастване на изследователската и издателската дейност този подем намира ярък израз в свикването на меж-

дународни конгреси на византолозите, в създаването на нови научни списания и във възникването на нови византинсткни изследователски центрове.

Ако преди Първата световна война византинистиката се опира най-вече на два специализирани органа — *Byzantinische Zeitschrift* и „Византийский временник“, то от двайсетте години възниква цяла поредица от нови научни списания, които манифестират напредъка на византийските изследвания. На първо място трябва да се спомене основаното през 1925 г. *Byzantion*, което под ръководството на Анри Грегوار успява в най-голяма степен да стимулира науката. Благодарение на това списание и на достойната за възхищение активност на неговия издател, Брюксел се превръща във важен център на византийските изследвания. Важно значение за византийските студии придобива и създаденият през 1932 г. в Брюксел *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*. Значителна активност показват като византологичен научен орган и *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher* под ръководството на Н. Бийс. Излизането на тези годишници започва още през 1920 г. в Берлин, от 1926 г. продължава в Атина, но в края на Втората световна война прекъсва (1960 г. допълнително излиза том 18 за годините 1945-1949). Гръцката византинистика се изявява преди всичко с основания през 1924 г. *Εταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν* и след 1928 г. *Ελληνικά*. На големи интервали излизат ръководените от 1924 г. от С. Дж. Мергати в Рим *Studi Bizantini e Neoellenici*. Създадената през 1929 г. в Прага *Byzantinoslavica* по време на войната прекъсва издаването си, но затова пък след края на войната не само се възстановява като издание, но и разширява първоначалната си проблематика. Без да се ограничава само върху изследване на византийско-славянските отношения „Византинославика“ днес представлява важен специализиран орган за цялостната област на византологията. Заглъхнал обаче е *Seminarium Kondakovianum* (*Annales de l'Institut Kondakov*), орган на създадения през 1926 г. Институт „Кондаков“, световно известен с богатата си издателска дейност. Той представлява важен център за византоложки и археологически изследвания първоначално в Прага, а от

1938 г. в Белград. През 1941 г. по време на въздушни нападения институтът е разрушен и загубва двама от най-важните си сътрудници.

Стар изследователски център, който в по-ново време доби особено значение за византистиката, е институтът на францисканските асompционисти, който първоначално стартира своя дейност в Каникьой, после се премества в Букурещ, а след това в Париж осъществява изключително интензивни византистички проучвания. Неговият орган *Echos d'Orient*, който започва да излиза през 1897 г. като „*Revue trimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientales*“, в течение на времето все повече прераста в специализирано византоложко списание. Това развитие, което отразява нарастващия интерес на науката към византоложките проучвания, доведе до замяната през 1943 г. с *Etudes byzantines* (от том 4, 1946: *Revue des Etudes byzantines*) и така византистиката беше обогатена с един нов, заслужаващ висока оценка специализиран орган.

Важно място за византоложки и археологически изследвания е основаният от Т. Уайтмор византийски институт в Париж, който от 1946 г. започва издаването на *Bulletin of the Byzantine Institute*, който има предимно археологическа и изкуствоведческа насоченост. Един от най-важните центрове за византоложки археологически, изкуствоведчески и културно-исторически студии днес е изследователският институт в Дъмбъртън Окс, който достойно се представя и зад граница с важните си и прецизно оформени издания *Dumbarton Oaks Papers* (от 1941 г.) и *Dumbarton Oaks Studies* (от 1950 г.). Предимно теологично и църковно-исторически насочен Византоложки институт възниква в Шайерн, а по-късно по негово подобие се създава и друг в Етал. Във Виена след Втората световна война се основава Австрийско византоложко общество, за чиято дейност свидетелстват издаваните от 1951 г. *Jahrbücher der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*. В следвоенния период възниква и Византоложкият институт в Белград. Изданията на този институт, както и издаваният от 1952 г. като постоянен орган *Zbornik radova Vizantološkog instituta* служат специално на изследванията на византийско-южнославянските отношения.

Възникването на голям брой нови изследователски центрове и нови специализирани списания е характерен знак за нарастващата активност на една млада научна област. С това обаче не се изчерпва представата за нарастващия интерес на науката към византоложката проблематика. Не бива да се забравя, че наред със специализираните органи и списания изданията на сродни научни дисциплини също публикуват проучвания от изследователската област на византологията¹.

Русия, която преди време беше допринесла изключително много за прогреса на младата наука, дълго време не участва във възхода на византологията. След Първата световна война руската византистика бележи упадък, а след смъртта на Ф. Успенски (1928) съвсем замира. „Византийски временник“, който до 1916 г. излиза непрекъснато, като се издават 22 силни тома, в следващото десетилетие успява да публикува само три малки томчета (1922, 1925, 1927), а след това за дълго прекъсва издаването си. Постепенно интересът към византологията отново се събужда в СССР, което личи от издадения през 1945 г. „Византийски сборник“. Оттогава съветската византистика отбелязва бърз възход. Днес византоложките изследвания в Москва, Ленинград и в много други градове показват забележителна активност, която все по-силно се проявява в многобройните публикации. Подновената от 1947 г. поредица „Византийски временник“ бързо достигна 22 обемни тома. Ако ранната руска византистика отделя специално внимание на византийската стопанска и социална история, то в съветския период на нея се отделя главно внимание, като събитията се осветяват от позициите на историческия материализъм.

Големият прогрес във византологията не би бил възможен, ако достъпните за науката извори не бяха се увеличили значително. Чрез усърдна издателска работа се популяризираха нови извори от различен род, а недостъпните стари издания бяха заменени с нови, редактирани в критичен дух. В тази насока има още много какво да се прави, тъй като за

¹ Публикуваната от Association Internationale des Etudes byzantines библиография на написаното през периода от 1939 до 1948 съдържа 2800 публикации, които се разпределят в около 280 различни списания, поредици и общи съчинения.

повечето византийски историци и хронисти ние все още се използваме предимно на оскъдните текстове на Бонския корпус. Още от края на XIX век в *Bibliotheca Teubneriana*, а в по-ново време *Collection byzantine de l'Association Guillaume Budé*, както и в някои важни единични издания се предоставят нови, научно проверени текстове, които правят ненужни на византийските историографи и хронисти съответните томовете на Бонския корпус (вж. прегледа на изворите към отделните части).

Особено широка изследователска база създадоха публикацииите на византийските грамоти. На първо място трябва да се споменат богатото, но безкритично сборно издание на Ф. Миклошич и Дж. Мюлер от втората половина на миналия век и не по-малко важното, технически по-съвършено и по-добро издание на Атонските грамоти в приложенията на „Византийски временник“ от началото на нашия век. Големият напредък, който науката успява да постигне в тази област, проличава едва в по-новите издания на грамоти, предимно в публикациите на Ж. Руйар и П. Колом *Actes de Lavra I (Archives de l'Athos I)*, Париж, 1937 г.; П. Лемеерл, *Actes de Kutlumus (Archives de l'Athos II)*, Париж, 1945 г.; Ф. Дьолгер, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, Мюнхен, 1948 г.; А. Жилу, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée (Bibliothèque byzantine. Documents 3)*, Париж, 1955 г. (Вж. разширени данни в „Извори“) Тези издания се различават от по-старите не само с приложенията си от красиви албуми с репродукции на грамоти и печати, но и с текстовото оформление и придружаващите го компетентни коментари и указания.

Изследването на грамотите заема все по-голям дял във византологията, тъй като модерното византоложко историческо проучване се занимава подробно с вътрешната история на византийската държава, търсейки една по-ясна картина на административната уредба, на стопанското и социалното развитие, за което основна предпоставка е систематичното обработване на материала, съдържащ се в грамотите¹. Византологичното изследване обаче все още е далеч от

¹ Статия за трудовете, свързани с византийската стопанска и социална история, предлага G. I. Bratianu, *Les études byzantines d'histoire économique et*

осъществяването на предложения още през 1904 г. план на Крумбахер пред Association Internationale des Académies да предостави на науката един Корпус на гръцките грамоти от Средновековието и по-ново време. Все пак досегашните публикации позволяват да се обхване огромен и много важен материал. Чрез тези публикации, както и чрез многобройни специални проучвания и специално чрез епохалните трудове на Ф. Дьолгер византийската дипломатика и палеографията получиха много силен тласък¹. Тук ще посочим само факсимилетата на византийските императорски грамоти Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden (Мюнхен, 1931) и регестите на императорски грамоти на Източната Римска империя, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, на Ф. Дьолгер, които поставят началото на планирания Корпус на гръцките грамоти от Средновековието и по-ново време Corpus der griechischen Urkunden des mittelalters und der neueren. От предвидените пет досега са излезли четири свитъка за времето 556-1025, 1025-1204, 1204-1282, 1282-1341 г. (Мюнхен — Берлин, 1924, 1925, 1932, 1960). Този труд, в който всички императорски грамоти и трудно откриващите се в изворите данни за императорски укази са систематично подредени и критично прегледани, е изключително важно помощно средство за всеки византийски историограф. За времето от 311 до 476 г. притежаваме Regesten der Kaiser und Päpste на О. Зек (Щутгарт, 1919), за грамотите на патриарсите на Константинопол регестите на Б. Грумел Les Regestes des Actes du Patriarchat de Constantinople, от който днес са на разположение три свитъка за времето от 381-715 г., 715-1043 г., 1043 — 1206 г. (1932, 1936, 1947). Най-важното помощно средство при изучаване на историята на византийската църква и дог-

sociale, Byz. 14/1939/497-511. Вж. също и студията на P. Charanis, On the social structure of the Later Roman Empire, Byz. 17, 1944/45, 39-57. За най-новите правно-исторически изследвания вж. статията на B. Sinogowitz, Die byzantinische Rechtsgeschichte im Spiegel der Neuerscheinungen, Saeculum 4, 1953, 313-333. За най-новите публикации на грамотите вж.: А. П. Каждан, Новые материалы по внутренней истории Византии X-XV вв., ВВ 13 (1958), 302-313.

¹ Вж. обстоятелствения преглед на изследванията в областта на византийската дипломатика от G. Rouillard, La Diplomatie byzantine depuis 1905, Byz. 13 (1938) 605-29 и от F. Dölger, Bulletin diplomatique, REB 7 (1949) 69-90.

Тяка днес е изданието в рамките на Византийски справочник труд на Х. Г. Бек Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich (Handbuch II, 1) Мюнхен, 1959.

В най-ново време византоложките исторически проучвания отделят все по-голямо внимание на епиграфските и преди всичко на нумизматичните и сфрагастичните паметници. Изследването на разнообразни проблеми и специално на вътрешната история на Византия често получава значителен тласък от доброто познаване на монетите и печатите от различни епохи. Нумизматичният материал е неизбежна необходимост при изучаване както на паричната система и стопанската история, така и на символиката на императорската власт. Доброто познаване на византийската административна система също е немислимо, без да се съблюдава сигилографският материал. Популяризирането на тази важна група извори изостава твърде много въпреки някои значителни стъпки. Забележителен напредък бе осъществен благодарение на публикуването на голяма сбирка печати от В. Лорен Documents de sigillographie byzantine: la collection C. Orghidan (Bibliothèque byzantine. Documents 1) (Париж, 1952). Наред с това образцово издание на един претързходен познавач на византийските печати, както и някои по-стари сигилографски и нумизматични сборници, богат материал може да бъде открит и в отделни публикации, както и в специализираните списания, съдържащи съобщения за монетни и печатни находки. Оценката на този не така лесно обозрим материал значително се облекчава от многобройните обобщения и доклади на Лорен¹. Публикуването на Корпус на византийските монети, както и на Корпус на византийските печати е спешна необходимост.

Значението, което модерната византология отдава на помощните исторически дисциплини, проличава от обстоятелството, че в Париж започва да излиза поредица, посветена на тези науки. В рамките на тази поредица, осъществена под ръководството на известния френски византолог П. Лемерл, са издадените досега два важни наръчника: V. Grumel, Chronologie (Bibliothèque byzantine. Traité d'Etudes

¹ V. Laurent, Bulletin de Sigillographie byzantine, Byz. 5 (1929/30) 571-654, 6 (1931) 771-829; Bulletin de Numismatique byzantine (1940-1949), REB 9 (1951) 192-251.

byzantines I, Париж, 1958, и A. Bataille, Les Papyrus (ib. II), Париж, 1955.

Не е наша задача да характеризираме най-новите византоложки исторически изследвания. За резултатите говорят гореспоменатите специализирани издания, които непрекъснато обогатяват библиографските си раздели, а наред с това включват и преглед на изследователската дейност в различни страни. За текущата продукция особено изчерпателни сведения дава *Byzantinische Zeitschrift*, което от своето основаване през 1892 г. до днес (с многократни прекъсвания по време и след двете световни войни) систематично отбелязва цялата научна литература в областта на византологията, като взема критично отношение към по-важните трудове. Подобна систематизирана библиография в най-ново време предлага и „Византинославика“. Като посочваме тези важни библиографски помощни материали и съобщения в специализираните византоложки поредици, тук ще трябва да се ограничим върху най-новото обобщено представяне на византийската история.

Ранновизантийската епоха е разгледана изключително подробно от Е. Щайн в История на късната Римска империя I *Geschichte des spätrömischen Reiches I* (1927) и *Histoire du Bas Empire II* 1949 г.¹ Наред с гореспоменатото произведение на Бъри този труд на големия познавач на византийската административна история, който в своите два тома обхваща времето от 284 г. до 565 г., предлага най-сигурната водеща нишка при изучаването на ранновизантийската история и е основополагащ за развитието на ранновизантийската държавна система.

Известната поредица *The Cambridge Medieval History*, редактирана от Дж. Б. Бъри, посвещава на византийската история по една част от първия и от втория си том (1911 и 1913) и целия си четвърти том (1923), който има подзаглавие *The Eastern Roman Empire (717-1453)*. Както всеки колективен труд сборникът съдържа материали с различна стойност, но в общи линии представлява отличен и надежден наричник.

¹ Посмъртно, френско ново издание на първия том е осъществено с помощта на Ж. Р. Паланк: *E. Stein, Histoire du Bas Empire I* (1959).

голямо предимство на изданието е изчерпателната библиография (подготвя се разширено ново издание под редакцията на Дж. М. Хъси).

Ш. Дил още през 1919 г. скицира накратко византийската история от Константин Велики до упадъка в малката си книга *Histoire de l'Empire byzantin* (първо издание 1924, английски превод 1925, сръбски превод 1933). В рамките на съставената от Г. Глотц *Histoire générale* големият френски византолог дава изчерпателно и широко изложение на византийската история от смъртта на Теодосий I до коронаването на Алексий I Комнин, докато неговият съратник Ж. Марсе описва историята на арабите от Мохамед до XII век (Ch. Diehl-G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081, Histoire générale, 11e section: Histoire du Moyen Age, t. III*), Париж, 1936; в допълнителен том III. Дил успява да обхване голямо времето от 1081 до 1204 г. По-нататъшните части на византийската история се разглеждат от Р. Гиланд, а Р. Грусет допълва труда с представяне на историята на латинските държави на Изток (Ch. Diehl-L. Oeconomos-R. Guiland-R. Grousset, *L'Europe orientale de 1081 à 1453, ibid. IX, 1*), Париж, 1945.

А. А. Василиев издава през 1917 г. на руски език история на Византийската империя от началото ѝ до кръстоносните походи. Тя е последвана от три по-малки свитъка през 1923 — 1925 г., в които се разглежда епохата на кръстоносните походи, историята на латинското господство и епохата на Палеолозите. С голямо разширение трудът на блестящия руски византолог излиза на английски език — *History of the Byzantine Empire* (2 Bde, Madison) 1928-1929 г. Следва ново допълнено издание на френски език — *Histoire de l'Empire byzantin* (2 Bde.), Париж, 1932 г., което по-късно е преведено на испански (Барселона, 1948 г.) и гръцки (Атина, 1954 г.), а първият том и на турски език (Анкара, 1943 г.). Излиза и ново тук-там допълнено издание на английски език — *History of the Byzantine Empire, 324-1453* (Madison 1952). Това с право високо оценено произведение представлява ясно и надеждно ръководство за изучаване на византийската история.

Румънският полихистор Н. Йорга публикува подробна, но доста повърхностно написана византийска история със заг-

лавие: *Histoire de la vie byzantine* (3 Bde., Bukarest 1934). Времето до 1204 г. се разглежда от гръцкия историк К. Амантос: *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, 2 тома, Атина, 1939, 1947; второ издание: 1953, 1957 г. Малката и доста неугледна книжка (неравномерна и като разпределение на материала) на руския византинист М. В. Левченко „История Византии“ (Москва-Ленинград 1948 г.) представя първия опит за марксистка интерпретация на византийската история; тя има преводи на български език („История на Византия“, София 1948 г.) и на френски (*Byzance des origines à 1453*), Париж, 1949 г. Преглед на византийската история прави и българският историк Д. Ангелов; изданието досега първи том обхваща периода от 395 до 867 г.: „История на Византия“, т. I, София, 1959. Ясна, макар и доста кратка, популярно написана история предлага и П. Ламерл — *Histoire de Byzance* (Serie „Que seis-je?“), Париж, 1948.

Специално признание заслужава трудът на Л. Брейе *Le monde Byzantin (L'évolution de l'humanité, dir. par H. Berr, Nr.32, 32bis, 32ter, Paris 1947, 1949, 1950)*. В три отделни тома известният френски византолог предлага изчерпателен преглед на външната политика на Византийската империя (*Vie et Mort de Byzance*), на византийската държавна система (*Les Institutions de l'Empire byzantin*) и на византийската култура (*La Civilisation byzantine*). Трудът се отличава с голямата си прецизност, а третият том и със своеобразната трактовка на византийската културна история. Представена е нагледна картина на византийския живот, при което начинът на живот на отделните прослойки на византийското общество се разкрива в ежедневните им занимания, обичаи и ритуали. Културната история на Брейе може да се сравнява не толкова с по-ранните интерпретации на византийската култура, колкото с големия труд на Федон Кукулес: *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς* 6 тома, Атина, 1948 г., в който гръцкият учен излага резултатите от дългогодишните си проучвания на личния живот на византийците.

Повечето съществуващи изложения за византийската културна история представляват по същество напречен разрез през византийското развитие, при което главната тежест най-често пада върху държавното развитие. От големия брой

Подобни изложения тук ще посочим по-специално: Diehl, *Byzance. Grandeur et Décadence*, Париж, 1919 г. (английски превод), *Byzantium. Greatness and Decline*, Rutgers University Press 1957 г.; Heisenberg, *Staat und Gesellschaft des Byzantinischen Reiches*, *Die Kultur der Gegenwart II*, Abt. IV, I, Leipzig-Berlin 1923, S. 364-414. N. H. Baynes, *The Byzantine Empire*, London 1926 (ново издание 1943); St. Runciman, *Byzantine Civilisation*, Лондон, 1933 (френски превод: Париж, 1934, италиански превод: Флоренция, 1960); J. M. Hussey, *The Byzantine World*, Лондон, 1957; H. W. Haussig: *Kulturgeschichte von Byzanz*, Щутгард, 1959. Чрез съвременната работа на византинисти от различни страни възникна колективният труд *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilisation*, ed. by N. H. Baynes and H. St. L. B. Moss, Оксфорд, 1948. H. Hunger, *Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Großen bis zum Fall Konstantinopels*, Баден-Баден, 1958, илюстрира византийския културен живот с цитати от изворите. Добрият подбор и отличният превод на текстовете правят тази малка книжка много лесно четима.

Полезни за византинистите са историческите съчинения на онези страни и народи, които са оказвали влияние върху историята на Византийската империя: на италианските градове-републики, на персите, на арабите и турците, на южните славяни. Византинистите често ще прибягват до преглед на подобни издания, каквото е „История на българската държава през средните векове“ (4 тома, София, 1918, 1927, 1934, 1940) на В. Златарски, който навлиза в дълбочината на проблемите, изграждайки много хипотези, но като цяло материалът му е доста изчерпателен за историята на византийско-българските отношения до края на XIII век, или сбитото, делово, дори сухо, но своеобразно с критичния си дух произведение на К. Иречек „История на Сърбия“ (2 тома, Гота, 1911, 1918; сръбски превод: *Istorija Srba*, второ издание, Белград, 1952).

Накрая ще акцентираме върху важния труд на Г. Моравчик *Byzantinoturcica I-II*, чието първо издание излиза в Будапеща 1942-1943 г., а второто разширено издание се публикува в Берлин през 1958 г. от берлинската Академия на науките. Ерудираният унгарски учен систематизира всички

известни византийски извори за историята на тюркските народи. На практика това означава, че в неговия труд се разглежда цялата византийска историопис, тъй като тюркските народи в по-широк смисъл, така, както Моравчик разбира понятието, се споменават във всяко византийско историческо произведение. Моравчик отделя специално внимание на всеки извор, като дава съществена информация и за ръкописите и изданията, а така също и за наличната литература, свързана с него. Книгата представлява неопенимо ръководство, чието значение може да се сравни с литературната история на Крумбахер. Трудът на Моравчик всъщност е съвсем навременно допълнение към труда на Крумбахер и се превръща в настолна книга за съвременните византинисти.